

BODOSI BÉLA

A ROUSSEAU-I PEDAGÓGIA KORSZERŰSÉGE NAPJAINKBAN

(Részlet egy nagyobb tanulmányból)

RESÜME: Die Studie versucht, das Fortwirken einiger struktureller Elemente der Rousseau, schon Pädagogik bis zur Entstehung der unterschiedlichsten pädagogischen Strömungen der Gegenwart zu verfolgen.

Zum Bereich der Untersuchungen des Verfassers gehören in erster Linie die sich vermehrenden positiven Tendenzen, die sich sowohl in inländischen als auch ausländischen -- vorwiegend aber westeuropäischen -- Innovationsbestrebungen zeigen.

"A pedagógus nem lesz, hanem születik, költőkre sem érvényes, mert a költészet világában is beszélnek poetus doctusról." Túlzás nélkül elmondható Rousseau-ról, hogy a pedagógia nagyjai között is a legnagyobbak közé való. Bár az újkori neveléstörténet sem vele kezdődik, forradalmian haladó pedagógiai nézetei révén akár a legújabbkori neveléstörténet nagyjai sorában emlegethetnénk.

Meghökkentő az az ösztönös pedagógiai érzék és nagy ismeretanyag, mellyel széleskörű általános műveltsége mellett e téren rendelkezett. Művei, s különösen az Emil, ezeknek a korszerű pedagógiai nézeteknek gazdag tárháza. Stílusa könnyed, magával ragadó, közvetlen, s ugyanakkor nagy figyelmet követel, a mély pedagógiai tartalom miatt. Mondatait, s egyes szavait is, valósággal "meg kell rágni", hogy az olvasáson túl el is gondolkodjunk rajta, mert ellenkező esetben átsiklik figyelmünk sok olyan nevelési vonatkozáson, mely ma is megszívlelendő. Annál is inkább bekövetkezhet ez, mert az ilyen jellegű sorok sűrűn váltják egymást, és nem mindig gondolunk egy-egy természetesnek tűnő mondat alaposabb értelmezésére, melyek sokszor elvont filozófiai szintű általánosítások. Ez tulajdonképpen természetes, ha meggondoljuk, hogy filozófus volt. Filozófiájának kiterjesztése a nevelési kérdésekre, avatja őt a nevelésfilozófia megteremtőinek egyikévé. A nevelés olyan átfogó, lényegi kérdéseinek filozófiai síkú tárgyalása, általánosítása, mint a módszer kérdése, a nevelés szükségessége, a nevelhetőség problematikája stb. teszik azzá. Csodálatos az a veleszületett hozzáértés és intuitív praktikum, ahogyan a legtermé-

szetesebben látja, s főként ahogyan megoldja (ha nem is mindig a legjobban), az egyes nevelési helyzeteket.

Figyelemre méltó az a következetesség, ahogyan a nevelés természetességének elvét adja. Ez az az elv, mely rendszerré formálja életművét. Mindez annál is inkább értékelendő, mert a pedagógia történetének nagyságai, valamennyien, szinte kivétel nélkül működő, gyakorlati pedagógusok voltak. Ezzel szemben ő, leszámítva a Mably-házban csóddal járó nevelői próbálkozását, s figyelembe véve azt is, hogy saját gyermekeinek nevelésében sem szerezhette ezirányú tapasztalatot, mégis kevesekéhez mérhető rendszert alkotott. Talán őstehetsége mellett ebben saját gyermekkorának keserű élményei, rossz tapasztalatai lehettek segítségére, ráébresztve a negatív hatásokkal szemben arra, amit utólag felnőttként, az adott helyzetben saját pozitív irányú fejlődése érdekében legjobbnak vélt, s amit annak idején leginkább hiányolhatott.

Művének korlátai nemcsak korából adódnak, a kor gazdasági és társadalmi struktúrájából, amely az alkotó gondolkodást bizonyos keretek közé szorítja; nemcsak a kor tudományos felfogásából, melyeken egy lángész túlléphet, de teljesen elszakadni nem tud, hanem Rousseau egyéniségéből is, mely változások után sóvárgott, és rettegett is tőlük, harcra vágyott és visszariadt, ha vívnia kellett; abból az ellentétből, amely büszkesége és érzékenysége, áldozatkészsége és gyengesége, szabadságvágya és kiszolgáltatottsága között feszült, és éleslátásából is, amely csillogó fényt adott addig fel nem ismert igazságoknak, de éppen vakító világánál fogva homályban hagyott más igazságokat; meg kérlelhetetlen logikájából, mely sűrű hálóként fogja át az olvasót, de részleteiben nemegyszer elszakad a valóságtól, és már csak e logika belső törvényszerűségeit követi.

Rousseau "Emil"-je forradalom a pedagógia történetében, de csak a pedagógia történetében és fejlődésében. Aki az ember felszabadításáért vívott harc lényegét a nevelésben látja: "az megcseréli az okot és a következményt, s itt van Rousseau tévedése".

Összegzőképpen nézzük, melyek is Rousseau korszerű pedagógiai nézetei! A dolgok ellentétében és egységében történő vizsgálata miatt itt kell hibáit és téves elképzeléseit is említenünk.

Kezdjük azzal, hogy a nevelési módszerének nem lehet általános érvénye. Oka ennek Emil neveltetésének megvalósíthatatlan módja. Elképzelhetetlen, hogy a nevelő mindig neveltjével legyen, hiszen ő is a társadalom embere, és van magánélete. Másik utópisztikus vonás a magányos, a közösség nélküli nevelés kérdése, melyet ráadásul Rousseau a szegények kirekesztésével old meg, mondván, hogy

azoknak nincs szükségük nevelésre. Ebből adódóan hiányoznak a nevelőhatások közül az anyai gondoskodás, a család, a kortárs csoportok és az egyre szélesedő egyéb közösségek, köztük az iskolai csoportok, bár mint a gyermek természetes környezetének elemei nem mondanának ellent a természetes nevelés elvének. Így a közösségi nevelés hiányában a munkára nevelés is csorbát szenved nála. Az értelmi nevelés terén a tananyag elrendezésére irányuló pozitív elképzelései mellett (reáliák, természettudományos tárgyak túlsúlya) az alaki, vagy formális képzés oldaláról elveti a rendszeres ismeretszerzés fontosságát, nem is beszélve arról, hogy az értelmi nevelés kezdetét a tizenkettedik életévre teszi. Lebecsüli a szokások szerepét, holott azok a motiváció szerepét hangsúlyozó Rousseau-nak is segítségére lehettek volna, ha a végrehajtásuk akadályoztatása következtében támadt belső vágyat kihasználta volna.

Ezzel szemben nézzük meg, mi az, amit a pedagógia elméletének és gyakorlatának adott!

Alapvetően az ún. "kopernikuszi fordulat", hogy a nevelést és az oktatást a gyermeki lélek megfigyelésének alapjaira helyezte. Felismerte, hogy a gyermeknek sajátos természete van, és ez szakaszokra oszlik. Érzékszerveinek és azok funkcióinak gyakorlása közötti összefüggése is helytálló a gyermek megítélését illetően. Henri Wallon szerint a Rousseau-féle gyermeki életszakaszok lényegében ma is elfogadhatók, ami pedig az érzelmek és szenvedélyek rousseau-i módszerére vonatkozik, azok igen hasonlítanak a pavlovi kondicionálás során alkalmazott asszociációs kapcsolatokra. Szorosan vett módon ő hangsúlyozza először a pedagógia terén, hogy a nevelés a születéssel kezdődik, elsőnek szólt az aktivitás, a megfigyelőképesség, a kutatószellem fejlesztésének fontosságáról, hangsúlyozta a tanulás motiválásának jelentőségét, a tárgyak és a kísérletezések elsődlegességét a szavakkal szemben. Megfogalmazta az öntevékenységre való nevelés alapelveit, ma is érvényes útmutatásokat adott az erkölcsi nevelés számára. Mégis mondhatjuk, hogy egy ember, aki gyermekkorában csait, lopott, hazudott, eltévelyedett, hazátlan csavargóként kóborolt, cserbenhagyta a halállal küzdő barátját, megfélemedezett egyetlen igaz jótevőjéről, ez a vívódó ember, rossz apa és tehetetlen nevelő minden korok pedagógiájának egyik legeredetibb és legnagyobb teoretikusa.

Sírkövén, melyet Girardin állított, egyszerű de jellemző felirat áll: "Itt nyugszik a természet és igazság embere".

A következőkben tekintsük át röviden hatását az utókorra, mely igen jelentős volt. Mindenekelőtt korára és a francia forradalom nevelésügyére. Gondolatai nyomán készült el Marie-Jean Antonie de Condorcet reformterve, mely az iskolarend-

szert a képességeken alapuló kiválasztódásra építi. Még átfogóbb Louis-Mechel de Lepellier tervezete, s ebben (Roberpierre terjesztette elő) már szerepel a gyermek fizikai és munkára nevelése, még a földműves is gondot fordít a gyermek erejének és ügyességének fejlesztésére. Egy újabb tervezet, mely a kor híres vegyésze, Antoine Laurent de Lavoisier nevéhez fűződik, már szerves kapcsolatot épít ki az egyes tárgyak és a megfelelő termelési ágak között. Jelentkezik hatása Babeuf pedagógiai nézeteiben, aki a tehetség fejlesztésére fordít nagy gondot. Ugyancsak Rousseau nyomán a filantropisták, és mindenekelőtt Basedow harcoltak a reakciós ortodoxia ellen, náluk is a gyakorlati és hasznossági szempontok érvényesültek a testi és a munkára nevelés figyelembevételkor.

A gyakorlatban próbálták ki Philantropiumaikban az új pedagógiát (Comenius, Locke és Rousseau eszméit).

Basedow még írt is egy közvetlenül Rousseau hatását tükröző módszertant, amely bővelkedik rousseau-i idézetekben.

Salzmannra is nagy hatást gyakorolt, ami jelentkezik már a nevelési célban: a mindenoldalú fejlesztésben, a fizikai munka és a kézimunka szerepének hangsúlyozásában. A természetet közvetlen szemlélet útján kívánja ismertetni, a büntetést, különösen a testi fenyítést elítéli, s ő is magas követelményeket támaszt a nevelővel szemben. Azt mondja, hogy a nevelő önmagában keresse növendéke minden fogyatékosságának és hibáinak gyökerét.

Spencerre gyakorolt hatása a nevelés céljának a természeti és társadalmi környezethez történő alkalmazkodás elvében és az ismeretanyagnak az élet teljessége szempontjából hasznossága szerinti kiválogatásában jelentkezett. Az altruizmus és a testi nevelés kérdéseit ugyancsak hangsúlyozottan kezelte. Pestalozzinál az erkölcsi nevelés fontos eszköze lett a munka, és ő is messzemenően figyelembe vette a gyermek életkorának és aktivitásának, valamint a szemléletesség, rendszeresség és fokozatosság didaktikai alapelvét. Az orosz forradalmi demokraták közül főként Belinszkij és Herzen került hatása alá. Herzen a cári feudális rendszer Rousseau-hoz hasonló kíméletlen ostromozója. Új nevelési rendszert követel, amely ésszerű elveken formálná a személyiséget. Egyaránt fejleszteni kell a gyermek fizikai és szellemi, erkölcsi erőit, hangsúlyozza az öntevékenységet, az önálló gondolkodást, annak kialakítását és a természettudományok, valamint a történelem oktatásának fontosságát. Belinszkij a gyermek természetes hajlamainak kifejlesztését hirdeti, és fellép az emberi méltóságot megalázó büntetések ellen. Az oktatást szemléletessé kívánja tenni, és messzemenően figyelembe veszi a gyermeki természet sajátosságait, és pozitív tulajdonságaira támaszkodik. Sokat foglalkozott az esztétikai neveléssel és a

gyermekirodalommal. Tolsztoj elvetve az egyházi dogmákat szintén meggyőzéssel akarja a társadalmat megváltoztatni. Átvette a gyermeki személyiség tiszteletének, aktivitásának elvét. A gyermeket természeténél fogva tökéletesnek tartotta, s mondván, hogy helyes fejlődése ösztönösen végbemegy, a pedagógus húzódjon meg a háttérben. Több kérdésben a szabadnevelés anarchisztikus nézeteit hirdette. Ő is buzdít a személyiség megismerésére, és fontosnak tartja a motiválást. A pragmatista pedagógiai gondolkodás állította ismét Rousseau-t a XIX. század végén középpontba. Képviselői a régi nevelés elveit elvetve a nevelőmunkát a gyermekkor élményeinek és aktív érdeklődésének az alapjaira helyezik. Az iskolát a gyermek számára az öröm és a közvetlen élettapasztalat forrásává kívánták tenni. Fő képviselője és megteremtője Dewey volt. Hirdeti a gyermek nagyfokú plaszticitását. Hangsúlyozza a motivációt és az életkori sajátosságokat. A nevelési célnak a gyermekhez kell igazodni, és nem csupán a jövőben szükséges tudás elsajátítása a cél. Claparède-re volt talán leginkább hatással, aki a "funkcionális koncepciója" címmel egész fejezetet szentel a rousseau-i pedagógia megőrizve, meghaladva történő kifejtésére. Őt törvény köré csoportosítja gondolatait, állítva, hogy ezek mindegyike már Rousseau-nál megtalálható. Ezek: I. a genetikai folytonosság törvénye; II. a genetika funkcionális gyakorlás törvénye; III. a funkcionális alkalmazkodás (vagy hasznosság) törvénye; IV. a funkcionális önállóság törvénye; V. az individualitás törvénye. Magánintézetét is Rousseau-ról nevezte el Genfben. Tanításának lényege, hogy a gyermek valamennyi spontán tevékenységét a fejlődéssel összefüggő szükségletek és az ezekhez igazodó érdeklődés szabják meg. Rousseau hatása jelentkezett még Usinszkijnél, aki "A nevelés kérdései" c. művében többnyire csak vitatkozik vele, helyesen bírálja meg a szokással kapcsolatos nézetéért, és kitér a gyermeknek a sötétben való félelmére, utalva az "Emil"-ben az érzékszervek fejlesztésére. Az érzelmek nevelésében sem osztja véleményét, nevezetesen, hogy a gyermeknek csak két állapota van, a sírás és a nevetés. Szerinte a gyermek nem akkor boldog, mikor nevet, hanem akkor, amikor halálos komolyan foglalkozik az őt érdeklő dolgokkal. Nevelési célok vonatkozásában egyetért továbbá a motiváció kapcsán a versengéssel és vetélkedéssel kapcsolatban. Legújabb hatások vonatkozásában említhető meg Antonio Gramsci, aki szinte teljes életművét a gyermeki aktivitás és a konformizmus viszonyának tisztázására fordítja. Végül is nem fogadja el sem a velük született hajlamot, "azt a hajlamot" és feltételezést, hogy mindenkiben természetétől fogva hajlandóság van valamilyen aktivitásra, sem a spontaneitást, amely "tiszteletben tartja" ezeknek a hajlandóságoknak maguktól való

Visszatérve az "Emil"-re (melyet Goethe a nevelés természetes evangéliumának nevezett) és Rousseau-ra, megállapíthatjuk, hogy életműve és a benne kifejtett nézeteit összevetve egy mai pedagógiai tankönyvvel, pl. a Szántó Károly szerkesztésében megjelenttel (Tankönyvkiadó, 1979), szembeszökő, hogy mindannak anyagából Rousseau érintette és foglalkozott a nevelési folyamat jellegével, ellentmondásos voltával, társadalmi meghatározottságával. A nevelésben a tervszerű személyiségfejlesztést látta, érintette a nevelési területek közül az értelmi, erkölcsi, esztétikai és testi nevelést. Foglalkozott a szexuál-erkölcsi és állampolgári neveléssel. A nevelés módszerei közül fellelhető nála a követelés, gyakorlás, meggyőzés. Didaktikai vonatkozásban állást foglal az anyagi, illetve alaki képzés vonatkozásában, taglalja a pedagógushivatás kérdéseit, szerepét és a vele szemben támasztott követelményeket, a nevelési cél és eszmény soha el nem érhető aszimptotikus jellegét, hogy csak a szigorúan a tartalomjegyzékben frott címekhez viszonyítsunk. Ebből látszik, hogy szinte alig van kérdés a mai pedagógiában, amivel ne foglalkozott volna.

IRODALOMJEGYZÉK

- A marxista pedagógia története dokumentumokban I–II. kötet. Bp., Tk. 1976.
 Az alakuló ember c. kötet. Gondolat K. Bp. 1977.
 Ágh Attila: Töprengések a nevelésfilozófiáról. Pedagógiai Szemle, 1975. 2. sz.
 Ágoston György: A pedagógia alapfogalmai és a nevelési célrendszer. Akadémiai K. Bp., 1976.
 Barkóczy I.–Putnoky J.: Tanulás és motiváció. Tankönyvkiadó, 1967.
 Egy magányos sétáló álmodozásai. Budapest, 1924.
 Emil, vagy a nevelésről. Budapest, 1875. Bp., 1986.
 Rousseau J. J. kisebb műveiből. Budapest, 1909.
 Karl Kotlowki: Embereszmények a pedagógiában. Bp., 1974.
 Kemény Gábor Rousseau-tanulmányok. Budapest, 1916.
 Kemény Gábor: Az "emberré" nevelés elve Rousseau pedagógiájában. Budapest, 1917.
 Ludwik Chmaj: Utak és tévutak a XX. sz. pedagógiájában. Gondolat, 1969.
 Mészáros István: A középkori nevelés. Tankönyvkiadó, 1964.
 Mihály Ottó: A nevelés célelmélete mint nevelésfilozófiai probléma. TNK. 1971.

Nagy Sándor: A pedagógia tárgyának jelenlegi problematikája TNK. 1971.
Gal, Roger: Hol tart a pedagógia? Gondolat, Bp., 1967.
Nánási: Pedagógia. Tanárképző főiskolai jegyzet
Szarka József: A polgári pedagógia főbb ártalmai a XX. sz-ban. Budapest, 1973.
Vincze László: Rousseautól Meillig. Budapest, 1981.
Rousseau, J. J.: Vallomásaim. Bp., 1908.